

LICHTNECKERT ANDRÁS

A SZÍNHÁZ ÉS A SZÍNJÁTSZÁS ÜGYE A FÜREDI GYÓGYFÜRDŐN 1831 ELŐTT

A balatonfüredi színjátszás 1831 előtti történetéről kevés írott forrás maradt fenn, azok is szűkszávuak, mégis érdemes faggatni ezeket a forrásokat, különben az a benyomásunk támad, hogy előzmények nélküli a füredi fürdőtelepen az 1810-es évek közepén elkezdődött színjátszás.¹ A történetíró kötelessége a levéltári források felkutatása, de a történelem nem azonosítható a forrásokban megőrzött információkkal, mert az írott források nagy része elpusztult, és a történések nagyobb részéről nem keletkezett, így nem is maradhatott fenn semmilyen dokumentum.

A divatos európai gyógyfürdők közül Karlsbadra, Pyrmontra és Baden-Badenre irigykedve tekintettek a feltörekvő gyógyhelyek, amiatt is, hogy kőszínházaikban színvonalas előadásokat láthatott a közönség. Pyrmontra a hannoveri társulat lépett fel, a karlsbadi színház 1788-as megnyitóján Mozart Figaró házassága című operáját adták elő, Baden-Badenben francia színtársulatok is játszottak egészen a porosz–francia háborúig.² Nem tudni, hogy a karlsbadi színház felépítésének a híre eljutott-e Balatonfüredre, a külföldet megjárt fürdővendégek elhozták-e a híret a Balaton partjára? Oesterreicher József könyvének megjelenésétől (1781) a kamarai igazgatás végéig (1802) fennmaradt dokumentumok azt bizonyítják, hogy a füredi gyógyfürdő irányítói eligazodtak az európai gyógyfürdők világában. A savanyúvíz minőségével és a savanyúvíz befedésével kapcsolatban Spa, Pyrmontra, Selters és Bilin neve fordul elő az iratokban. Oesterreicher 1787. november 16-án készített kolóniafejlesztési tervében a külföldi fürdővárosokra is hivatkozott.³

Az 1780/90-es években Balatonfüred számára színházügyben mégsem a külfölddel, hanem a Pesttel és Budával való kapcsolat vált fontossá. A két városban az 1780-as években fellendült a német színjátszás, és 1790-ben Kelemen László társulatával kezdetét vette a magyar nyelvű színjátszás is. A pesti németeknél a táncmulatságok rendezésénél, a kocsmákban és a vendégfogadóknál volt egyszerű tánc, bál és álarcosbál (redut), utóbbi tartását Mária Terézia 1772-ben a helytartótanács útján rendeletben szabályozta. A báli szórakozás és a színház az egykorúak felfogásában összekapcsolódott.⁴ Az 1849 előtti Magyarországon nyilvános

rendezvények, pl. álarcosbál, színház tartásához engedélyre, tartási jog megszerzésére volt szükség.

A Balatonfüredre vonatkozó forrásokban is előbb az éneklésről, zenéről, táncról olvashatunk, és csak később jelenik meg a színház. 1777-ben Fejér Antal, Heves és Külső-Szolnok megye táblabírája a Füredi Savanyu Viznek hasznául című versében a vendégek idejét kitöltő zenéről és táncról így írt: „Madarak zengését musika követi, Mellynek majd éj félig soha nints szüneti, Némelly a’ mint szemét álmából fel veti, Már nyugott lábait tánczhoz egyengeti.”

Majd az ebédet követő szokásokról és időtöltésről, az ihletet adó helyről és savanyúvízjáról ír: „Indúlnak a bortúl sok szép köszöntések, Kedvetek ébresztő rendes éneklések, Ezeket követik Musika pengések, Könnyű Iffiaknak a’ Tánczra kelések.” „Van ki ebéd után ragadgya flautáját, Mesterséggel fújja kedvesebb nótáját, Emez Orpheusként pengeti hárfáját, Készíti fejér nép éneklésre száját. Vélhetnéd e’ helyet musák Lakásának, Mert egész nap vége nints vigasságnak, A’ savanyú forrást Pegasus kútyának, Melynek italából jó versek folynának.”⁵

A füredi fürdőtelepen 1817-től zsidó bálakat is lehetett tartani. A zsidóság körében is népszerű füredi gyógyfürdő az izraelita felekezetű vendégek aránya 1821–1838 között évi átlagban meghaladta az egyötödöt (21,7 százalék). Elszállásolásuk, étkeztetésük körülményei és szórakozási lehetőségeik is javultak a Ferderber-féle telken 1816–1817-ben felépített zsidó traktérházban. A tihanyi uradalom Glück Filep, Glück Jakab és Kapl Benedek pesti zsidó kereskedőkkel már 1816. augusztus 4-én megkötötte a bérleti szerződést, amelyben a „zsidó traktérságon” (szállás-, étel- és italadás) kívül biztosította számukra a zsidó báltartás jogát is.⁶

A polgári állásukban oly komoly vendégek a fürdőhelyeken magukat kipihelve felszabadultak, és nem állt távol tőlük a játék, mókázás, gyerekes csínytevés. Ilyen hangulatban és környezetben írhatta gr. Széchenyi Ferenc azt a levelét, amelyben a füredi községbe való felvételét kérte. Fraknoi Vilmos, Széchenyi Ferenc életrajzírója közölte a levelet, amely szerint az arácsi kastélyba való beköltözés után Széchenyi gróf a hitvesével és sógorával részt vettek egy nagy ünnepélyességgel meg-

tartott parasztlakodalomban. Másnap német nyelven folyamodványt intéztek „a füredi savanyúvíz község nagybölcsségű főbírájához, mélytudományú iskolamesteréhez és jegyzőjéhez, becsületes kisbírájához és az egész tisztességes községhez”. Ebben előadták, hogy nagy gyönyörűséget találtak a lakodalmi mulatságban; mivel pedig már régtől fogva tapasztalják, hogy az okos főbíró, az elmés tanító, az ügyes kisbíró vezetése alatt a jó paraszt szomszédok körében minden dolog rendesen és jól megy, s hogy víg élet folyik közöttük; kérik, hogy vegyék föl őket körükbe, engedjék meg, hogy minden mulatságukban, összejövetelükben és munkálataikban részt vehessenek; kijelentik, hogy „nagyméltóságú grófi ruháikat” már letették, paraszttöltözetet vettek föl és fognak mindig viselni.⁷

A parasztlakodalommal kapcsolatos történet valójában nem Balatonfüred községre vonatkozik, hiszen Széchényi Ferenc nem a községi elöljárósághoz, hanem a „füredi savanyúvízi község”-hez intézte a levelét, amelybe azért kérhette a felvételét, mert a kastélya a fürdőtelepen kívül volt. A fonetikusán írt német „Pauerngewand von Sauerbrunnen zu Fireth” és „Bauernmeand von Sauerbrunnen zu Fired” kifejezés a reformkorból is ismert, a fürdőorvosi jelentésekben „füredi savanyúvízi község” alatt a gyógyfürdő vendégeinek a közösségét, az általuk évről évre megválasztott úri választmányt értették, amelynek egyik feladata a nyári mulatságok szervezése volt. Ez alapján Széchényi gróf részt vehetett egy parasztlakodalomban, amelyet nem a faluban, hanem a fürdőtelepen, talán egy jelmezes nyári mulatság keretében tartottak.

Szépirodalmi alkotásban először a füredi gyógyfürdőt 1792-ben meglátogató gr. Fekete János versében jelent meg a színház: „Délután a sok táncz, théatrom, menyecske, Mulatták az ifjat, vént egy pikétecske.”⁸

Ahhoz, hogy a füredi gyógyfürdőn felvetődjön a színház ügye, olyan személyiségek kellett, akik a budai, pesti színházi élettel és a füredi gyógyfürdővel is kapcsolatban álltak. Közülük az első Tuschl Sebestyén kávéos volt, aki a kávéházat és biliárdtermet is magába foglaló felső traktérház építése idején, 1781-ben jelent meg Füreden. Rövid ideig fürdőtelepi bérlő volt, de nem tartózkodott huzamosan itt. Sclascánszky Ádám nevű embere vette át 1781. október 4-én leltár szerint a tihanyi uradalomtól a traktérházakhoz és a fürdőházhoz tartozó ingóságokat. A nagyhatalmú Tuschl – igazi nevén Bastian D’Echelle, akinek a nevét Buda és Pest németajkú lakosai változtatták meg –, 1785-ben a

pesti városi tanácstól elnyerte a Rondellában lévő színház és a Reischl-féle budai deszkaszínház tartásának a jogát, és ő működtette 1787–1796 között az állatviadalkok céljára szolgáló Hecc Színházat, a Hetz-Theater-t is, amely a Szent István bazilika helyén állt. A Magyar Színházművészeti Lexikon szerint a Chemnitzer Caffeehaus tulajdonosa volt. A Kemniczer család Balatonarács történetéből a Széchényi kastély tulajdonosaként ismert.

A második ismert színházi személyiség Bulla Henrik, aki 1787 elején, nem sokkal a kamarai igazgatás január 11-i kezdete után jelent meg a füredi gyógyfürdőre vonatkozó iratokban. Ekkor a tihanyi uradalom és Füred a pécsi kamarai kerülethez tartozott. Bulla 1787 elején folyamodott Balatonfüreden egy színházépület felépítéséért és színházi kiváltságért. A színtársulatával 1787-ben a budai színházban fellépő Bulla, aki Tuschl Sebestyén pesti német színházának is az igazgatója volt,⁹ javaslatát a március 31-én Füreden üléselő bizottság megtárgyalta és elvetette, mert egy deszkaszínház nem tudott volna ellenállni az erős viharoknak, a szilárd anyagokból drágán felépíthető színházra pedig nem volt pénz. Az ügyet tárgyaló bizottságban a pécsváradi uradalom fiskálisa, Thalherr József építész, Oesterreicher József fürdőorvos és Bendik Tamás, a tihanyi uradalom fiskálisa vett részt. A szakvélemény elkészítése Thalherr feladata volt, de a színházépítés ügyét többé nem vették napirendre.¹⁰ Ennek ellenére Bulla folyamodványát kell a füredi színházügy kezdetének tekinteni.

Bulla a budai német színjátszást elindító (1783) Schmallögger Johanna társulatának a tagja, 1787-ben már a társigazgatója volt, „hogy aztán kitűrván maga mellől az asszonyt, – egyedül maradjon a budai és pesti színtársulat élén”. Az ő ötlete lehetett, hogy a két város magyar közönsége számára is rendezzenek előadásokat. A magyar darabot magyarul nem tudó német színészek adták elő, így műfajtól függetlenül „valóságos komédiát” láthatott a magyar közönség. „...a színjátszók legtöbbje egyáltalán nem tud magyarul és szerepét mégis ezen a nyelven kell elmondania, amiből a legnagyobb félreértések sülnek ki s amelyek folytán a legszomorúbb tragédiák falrengető kacagásokra készitik a nézőket” – írta naplójába egy Budára vetődött hallei könyvkereskedő.¹¹

A harmadik személy, aki közismerten kapcsolatban állt a magyarországi német színház ügyével, báró Schilson János, 1787-től a pesti kamarai kerület adminisztrátora (kormányzója), 1788 végétől 1793 tavaszáig a füredi fürdőtelep fejlesztésének az

irányítója volt. A művészetek iránt fogékony, sokoldalú érdeklődésű és tehetségű báró színdarabokat írt, zenét szerzett, olasz szövegű dalokat írt gitárkíséretre. Helytartótanácsi gyakornokként (1763–1766) és kamarai tanácsosként (1766–1784) Pozsonyban élt, ahol nagy hatással volt rá a város színházi élete. 1777-ben előadták *Die Wilden c. darabját*. 1784-ben a pozsonyi társulat bemutatta *Ladislaus Koenig von Ungarn oder die entdeckte Unschuld c. hazafias tárgyú darabját*. Neki köszönhető, hogy a pesti német színház és a vigadó a hajóhidnál, a pesti rondella helyén épült fel. Első terveit 1790. január 14-én, a másodikat 1791. szeptember 10-én nyújtotta be. Előbbi megvalósítását II. József halála, utóbbiét II. Lipót elutasító döntése akadályozta meg.¹²

Negyediként Thalherr Józsefet kell megemlíteni, aki a helytartótanács építészeként dolgozott a füredi fürdőtelepen 1787–1802 között. Színházépítési szakértelemmel is rendelkeznie kellett, mert 1802-ben őt bízták meg a pesti német színház és táncterem Hild János által készített tervének a véleményezésével.¹³

A 18. század utolsó harmadában a színházat a kávéosok, csokoládésok, kaszinósok körül kell keresni. Az 1787. október 17-én megnyílt budai Várszínház a karmelita templom átépítésével jött létre, a mellette lévő kolostorépületbe kaszinót és tekepályákat terveztek. Ezért érdekes, hogy két évvel később, 1789. augusztus 19-én Walter Antal budai kaszinós folyamodott a helytartótanácsához a füredi fürdőtelepen lévő két konyha szállásokká való átalakításáért, mivel vele is megtörtént, ami a vendégekkel gyakran, hogy szállás nélkül maradt, pedig egy emeletes épületben szinténként 4-4, összesen 8 vendégszobát lehetett volna kialakítani. Schilson a folyamodvány elutasítását azzal indokolta, hogy a fürdőtelep új rendezési terve szerint a konyhákat le fogják bontani.¹⁴ Ezek a konyhák Horváth Ádám 1785. évi térképén az alsó traktérház Balaton felőli végénél láthatók. Nem kizárt, hogy Walter az építkezéssel akarta megvetni a lábát a fürdőtelepen, hogy később nagyobb vállalkozásba fogjon, hiszen a kaszinó a legjövődelműbb vállalkozás volt az európai gyógyfürdőkön.

A helytartótanácsi és a kamarai iratokban nincs nyoma annak, hogy Schilson és munkatársait, Thalherr Józsefet, Krausz Jánost, Oesterreicher Józsefet Balatonfüred fejlesztése során foglalkoztatta volna a színházépítés ügye. Az általuk elgondolt épületek közül a mai gyógyterem helyére tervezett „új épület” társasági terme is alkalmas lett volna

színelőadások tartására, az épület azonban nem épülhetett fel. Hiába jelent meg a füredi fürdőtelepen a színházhoz, színházépítéshez értő négy személyiség, egy elutasított színházépítési folyamodványnál több nem történt. Talán ha egy időben lettek volna jelen a gyógyfürdőn, több is történhetett volna, de ez csak feltételezés. Csupán az állapítható meg a színháztörténetből, hogy Tuschl, Bulla, Schilson, Thalherr a német városnak tekinthető Budáról, Pestről érkeztek Füredre, és a német nyelvű színjátszáshoz kötődtek. A magyar színjátszás csak 1790-ben kezdődött el Kelemen társulataival, ezért ha Schilsonék tehetők volna, akkor csak német nyelvű színházat létesítettek volna Füreden. Sajnáltni kell viszont azt, hogy kihasználatlanul maradt a színházépítési szakértelmük, amelyre nagy szükség lett volna 1831-ben a füredi közsínház felépítésekor.

1792-ben kezdetét vette a franciák elleni háborúk sorozata, pénzügyi okok miatt beszüntették a füredi fürdőtelep fejlesztését, s 1815-ig nem halunk a füredi színház és színjátszás ügyéről.

Budai polgár, csokoládés volt Ferderber Máté, aki 1793. március 15-én megszerzett 10. számú telkén 1794 nyarára felépítette a házát a mai Blaha Lujza utcában a Kedves cukrászdával szemben lévő telken. 1814. szeptember 11-én a befejezetlenül maradt házat 4000 váltóforintért eladta Petrovits Máté füredi fürdőorvosnak. Daday András orvostörténész 1950 előtt a tihanyi apátságban jártakor talált egy színháztörténeti érdekességű „pársoros feljegyzést”, amely szerint „1815-ben Petrovits Máté (Máté – szerző), a füredi savanyúvízforrásnál működő fizikus amiatt esedezik az uralkodóhoz, hogy a füredi színházjogot, amelyet előbb Verderber Máté (Ferderber Máté – szerző) budai polgárnak saját házában, most pedig a kérvényezőnek házában engedélyezett, részére hosszabbítsa meg. Hisz mikor a nevezett házat megvette, megvásárolta a színházi felszerelést is, melynek tönkre kellene mennie, ha neki nem engedélyezik továbbra is a színházjogot.”¹⁵

Petrovits a német nyelvű adásvételi szerződés szerint a kamara által adott kávémérési joggal és a Práger Károly bérlő által használt kávéházi felszereléssel együtt vásárolta meg Ferderber házát. A felszereléshez 7 db fali gyertyatartó, 5 keményfa asztal, egy biliárd, 5 db karambol- és 16 db pyramidgolyó, 6 db dákó, 2 ágy, 2 nagy tükör, egy kandalló, 1 kávéspult és egy stélázi tartozott. A szerződésben nincs szó sem a színháztartási jog, sem a színjátszáshoz szükséges felszerelés átadásáról. A

Ferderber-féle ház eladására vonatkozó többi irat is 4000 váltóforint értékű házról szól, egy második, kiegészítő szerződésre nincs utalás bennük. Ráadásul Ferderbernek nem volt joga ahhoz, hogy a házhoz tartozó bármilyen jogot átadjon a vevőnek. Ferderber 1794-ben folyamodott a kávémérési és biliárdjáték tartási jogért. A helytartótanács 1794. augusztus 23-án a szentmártoni prefektusnak küldött levelében leszögezte, hogy Ferderbernek a kávémérési jogot nem a házához, hanem a személyéhez kötően engedélyezi, ebből következően e jogot nem adhatja tovább. Az ügy folytatásának a tihanyi apát 1815-ben azzal vetett véget, hogy élve az elővételi jogával Petrovitsot kifizette és megszerezte a házat, amelynek a helyén 1816–1817-ben felépítette az izraelita vendéglőt vagy zsidó traktérházat.¹⁶

Fentiek ellenére sem zárható ki az, hogy Ferderber házában vándorszínészek játszottak volna, akár hivatalos engedély nélkül. A színészek a külföldi gyógyhelyeken is jobb híján kávéházakban, lokálokban szórakoztatták a közönséget.¹⁷ Ha voltak ilyen előadások Ferderber kávéházában, akkor azok a ház eladása, 1814 után megszűntek, Petrovits pedig nem tarthatott színházat, mert 1814. szeptember 11-én megvásárolt házát 1815-ben már el kellett adnia a tihanyi apátságnak.

1816-ban két érdekes részlettel bővült a füredi színjátszás története. 1816 márciusában Ries János Ferenc és Balogh József, Győr megye főorvosa által megfogalmazott nagyszabású, a divatos külföldi gyógyfürdők színvonalát követő fejlesztési elképzelések részét képezte a kaszinó és a színház is: egyfelől a nemes ifjúság az üres órákat szavalás gyakorlásával, illő színpadi jelenetek elsajátításával, tanulmányai tökéletesítésével és olvasással tölthetné ki, másfelől szükség lenne egy színház felépítésére, ami olyannyira magától értetődő, hogy nem is szükséges indokolni.¹⁸

Az ismertetett 1814–1816. évi események azért érdekesek, mert a Magyar Színházművészeti Lexikon (1994) szerint először 1815-ben vagy 1816-ban fordultak meg Füreden magyar vándorszínészek.¹⁹ Schöpflin Aladárnak (1929) a füredi színjátszásra vonatkozó legkorábbi adata szerint Kilényi Dávid társulata 1816 után a bálteremben talált otthont.²⁰ Pap Gábor szerint is 1822-ben a színielőadások rendes helye a bálterem volt. A székesfehérvári ügyvéd által kiadott fürdői levelekben három helyen is olvasható, hogy 1822-ben a magyar nyelvű színielőadásokat a szalában tartották, ahol műkedvelők (dilettantok) is szerepeltek, tableau-

kat, élőképeket mutattak be az „Orleáni Szűz életéből”.²¹ Szalának a felső traktérház emeletén lévő éttermet nevezték, amelyet táncteremnek, bálteremnek is használtak. Alapterülete – a katonai kórháznak való igénybevétel után, 1810-ben történt renoválás alkalmából készült költségvetés szerint – 10x5 öl, azaz kb. 180 m², a magassága 2 öl és 3 láb, azaz kb. 4,7 m volt.²² Garay Eszter fürdővendégnek atyjához, Garay Miklós kapitányhoz írt levele szerint 1822-ben „A’ Szalának nyugotti része volt Szín helyé készítve, a’ többi rész padokkal, székekkel megrakva. Először valami érthetetlen Synfoniát jádzottak, az Orchestra mintegy nyoltz tagból állott, a’ Igazgatójok szép jártasságot mutatott a’ hegedün. Most nem fel, hanem a’ mint kedves Atyám a’ Romaiakról beszélted, le eresztik az első szönyeget, ’s Kotzebuenak Temperatimit adták.” A színpadot azért helyezhették a szála nyugati oldalára, mert a színpad mögötti helyiségre (tálaló vagy „kredencszoba”) szükség volt a színészek öltöztetése és a színpadra való be és kilépése miatt.²³

A színháztörténeti szakirodalomból megállapítható, hogy a Ferderber ház eladása után a felső vendéglő báltermében vagy éttermében folyt a színjátszás, pl. az 1823. július 13-án megjelent színikritika szerint Kilényi Dávid társulata Játékszínnek kibérelte a „Bálházat”.²⁴ Az 1810/20-as évekből ennek ellentmondó levéltári forrás ez ideig nem került elő, így 1816–1825 között Kilényi Dávid, Balog István, Komlóssy Ferenc és Horváth József társulata is csak a felső vendéglő báltermében léphetett fel. Ennek ellentmond a színházművészeti lexikon, amely szerint a székesfehérvári színtársulat 1824-től egy alkalmi deszkaszínházban játszott Füreden,²⁵ ezért fel kell tenni a kérdést: Kitől származik a deszkaszínházra vonatkozó közlés? Ennek megválaszolásához Kisfaludy Sándorhoz kell fordulni.

A balatonfüredi színház alapítását ma már nagyobb részben a magyar nyelvű színjátszást pártoló kezdeményezésnek tudjuk be, pedig az európai fürdőhelyeken a színházak létrehozásának, színtársulatok szerződésének egyetlen oka az volt, hogy a fürdőhelyeken gondoskodni kellett a vendégek szórakoztatásáról. A füredi színházalapítási kísérletek is kezdetben kizárólag a fürdővendégek vagy a hasznot remélő vállalkozók érdekében fogalmazódtak meg.

Kisfaludy Sándornak a füredi színház alapítása céljából 1830. augusztus 9-én Zala vármegye közgyűlésén tett előterjesztéséből sem hiányzott a fürdőhelyre való hivatkozás, de első helyen a nemzeti

nyelv és kultúra ügyét, második helyen a budai és pesti német színjátszás bántó fölényét említette, és csak azután következett a fürdővendégek és a magyar színtársulatok érdekeinek a taglalása: „Minden nevezetesebb és számosabb vendégek által látogatott ferdőknél és borvizeknél Európában czélerányos játékszínek múlattattyák az egészségnek fenntartására és házi gondoknak felejtésére öszvesereglő vendégeket. (...) Egy czélerányos játékszínnek felállítása itt már régen közönséges kívánság volt, mellynek végrehajtása minden jobb hazafi által szívesen sürgettetett, annyival inkább, minthogy az ott megjelenni szokott és valóban jobb sorsot érdemlő színjátszó társaságokat silány deszka épületekben nyomorogni és a művészségnek kedvellőit ott az esső és szél alkalmatlanságainak, sőt néha veszedelemnek kitétetve lenni neheztelve tapasztalá.”²⁶ 1836. május 2-án tett „Nyilatkozás”-ának első pontja szerint azért is javasolta a Játékszín felépítését, mert „egykor az ott futólag épült, szüette avétt fából öszveaggatott, ingatag játékszínből, egy hirtelen szélvész támadásakor, az agyon veretéstől méltán tartható publicum a’ játék közepében kifutott”.²⁷ Kisfaludy az előterjesztésében deszkaépületekben nyomorgó színészekről írt, ami a színészek lakásának értelmezendő, ezzel szemben a „Nyilatkozás”-ban egy deszkaszínházról, amelynek a használati idejét nem közölte. Az „egykor az ott futólag épült játékszín” megfogalmazás egy régmúltban felállított, ideiglenes építményre utal.

Kövessük nyomon Kisfaludy nyilatkozatainak utóéletét a színháztörténeti szakirodalomban, kiemelve a deszkaépítményre vonatkozó részeket:

1. A Schöpflin-féle színművészeti lexikon (1929): „1825-ben a fehérváriak játszanak, Horváth József és Komlóssy Ferenc társigazgatósága alatt. Milyen otthont nyújtott Füred az első apostoloknak? Az aktorok fából tákolt félszerben tanyáztak, díszleteikkel és tűzhelyükkel; derékaljuk: földre hintett szalma. Modern darabokban a tagok nappal viselt ruháikban léptek fel, vitézi játékokhoz vendég uraktól kölcsönöztek magyar öltönyöket, népies kellékeket meg a környékbeliektől, biléta fejében.”

2. A Kerényi Ferenc szerkesztette Magyar színháztörténet (1990): „Mint említettük, Füred először (1824-től) a Székesfehérvárott működő társulat játszóhelye volt, 'egy futólag épült, szüette avult fából öszveaggatott, ingatag' bódé adott menedéket számukra.”

3. A Magyar Színházművészeti Lexikon (1994): „a fürdőhelyen először 1815-ben vagy 1816-ban

fordultak meg magyar vándorszínészek. 1821-ben Balog István társulata játszott itt. Balatonfüred 1824-ben, a nádor látogatása után vált divatos helységgé, ekkor a Fejér vármegye által pártolt együttes szerepelt egy alkalmi deszkaszínházban.”

A fenti idézetekből követhető, hogyan csúszott egybe két egymástól független esemény: a székesfehérvári társulat 1824-es vagy 1825-ös füredi tartózkodása és Kisfaludy nyilatkozata a fából épített játékszínről. Schöpflin értelmezésében a deszkaépítmény a színészek lakhelye, Kerényinél a menedéke, a legutolsó értelmezésben már a játszóhelye. Kisfaludy ugyanis két faépítményről írt: 1830-ban a színészek lakhelyéről, 1836-ban pedig egy fából épített játékszínről, amelyet azonban nem kapcsolt össze a fehérvári társulat fellépésével. Ugyanakkor arról is írt, hogy a művészetkedvelők ki voltak téve az esőnek és szélnek, ami csak szabadtéri nézőhelyen fordulhatott elő.

A deszkaszínház helyét Sörös Pongrác a Kerek templom közelébe helyezte,²⁸ ezért érdekesek az 1824. évi telektörténeti adatok. A tihanyi apátság 1824. július 28-án gr. Zichy Miklósnak, 1824. augusztus 4-én Czindery László táblabírónak két-két telket adott építkezésre. Gr. Zichy telkei a Csépan háztól (ma Kedves cukrászda) nyugatra, Czindery telkei a gr. Zichy Miklós részére kiadott két telek és a hidegfürdőre vezető allé között helyezkedett el.²⁹ Az utca északi oldalán a felső vendéglőtől nyugatra egy telket üresen hagytak, majd nyugat felé egy-egy telket kapott Deron pesti polgár 1824. augusztus 4-én és Koller Katalin özvegyasszony 1824. augusztus 12-én. A székesfehérvári társulat nem sokkal a szerződések megkötése előtt, 1824. július 1–13. között szerepelt Füreden, s ha az említett telkek valamelyikén deszkaszínház vagy a színészek lakása állt volna, akkor azokról a szerződésben rendelkezni kellett volna.

Mivel a Schöpflin-féle lexikon szócikke és Garay Eszter levele szerint nem deszkaszínházban, hanem a felső vendéglő szalájában folytak a színelőadások, a deszkaszínház idejét három szempont figyelembe vételével korábbra helyezzük: 1. A füredi teátrumra 1792-ből gr. Fekete János versében maradt fenn a legkorábbi adat. 2. Kisfaludy Sándor 1800-ban szerelt le a hadseregből, 1802-ben még csak 30 éves volt, ezért a deszkaszínházra vonatkozó emlékei származhattak az 1802 előtti évekből is. 3. Az 1802-ben kibővített felső vendéglő emeletén kapott helyet az ét- és táncterem vagy szála, amelyet színelőadások céljára is használhattak.

Fentiek alapján a balatonfüredi színházak korábbi korszakolásával szemben logikusnak látszik, hogy 1792–1802 között deszkaszínházban, 1803–1830 között a felső vendéglő emeleti szálájában játszhattak a színészek azokban az években, amikor eljutottak Füredre. A kőszínházban 1831-től 1868-ig, az első nyári színekörben vagy Arénában 1842–1860 között, a másodikban 1861–1912 között folytak az előadások.

Lehetséges egy másik értelmezés is, amely szerint 1802 és 1830 között több helyszíne volt a színelőadásoknak: játszhattak a felső vendéglőben (ha sikerült megegyezni a bérlővel), de játszhattak egy ideiglenesen fennálló deszkaszínházban (amelynek a helye és ideje nem állapítható meg) és szabadtéri színpadon is. A kérdés megválaszolásához ez ideig nem sikerült levéltári forrásokat találni.

Jegyzetek:

1. Magyar Színművészeti Lexikon. Szerk. Schöpflin Aladár. 1929–1931. 1. k. 97. – Magyar Színházművészeti Lexikon. Szerk. Török Margit. Budapest, 1994. Balatonfüred színészete szócikk. – Hudi József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. 52–53. A felsorolt munkákban a füredi színházügyre 1815 előtti adatok nincsenek.
2. Menke, Karl Theodor: Pýrmont und seine Umgebungen mit besonderer Hinsicht auf seine Mineralquellen. Pýrmont, 1818. 126. – Hoser, Joseph Konrad Edward: Beschreibung von Karlsbad. Prag, 1797. 137. – Stöhr, August Leopold: Kaiser Karlsbad und dieses weit berühmten Gesundheitsortes Denkwürdigkeiten für Kurgäste, Nichtkurgäste und Karlsbader selbst. 2. vermehrte Aufl. Karlsbad, 1812. 58–59, 344–345.
3. Magyar Országos Levéltár (MOL). Helytartótanácsi levéltár. Dep. eccl. oecon. bonorum. 1787. fons 167. pos. 12.
4. Dr. Kovács Lajos: A régi pesti Vigadó építésének előzményei. Tanulmányok Budapest múltjából 3. 1934. 62–67.
5. Fejér Antal versét közli Sólymos Szilveszter: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Tihany, 2003. 128–129.
6. Veszprém Megyei Levéltár (VeML). Tihanyi Apátság levéltára (TAL). Actorum et correspondentiarum... fasc. IV. nr. 416.
7. Fraknoi Vilmos: Gróf Széchenyi Ferenc 1754–1820. Budapest, 2002. 119. A levél szövegét közli a 336–337. oldalon a 201. jegyzetben.
8. Balaton, 1912. 9–10. sz. 89.
9. Czibula Katalin: A pest-budai német sajtó színháztörténeti híradásai 1781–1790 között. Magyar Könyvszemle, 1995. 1. sz. 30.
10. MOL Helytartótanácsi levéltár. Dep. sanitatis. 1787. fons 10. pos. 44.
11. Rexa Dezső: Az első magyar nyilvános színelőadások Pesten és Budán 1785. Tanulmányok Budapest múltjából 3. 1934. 129.
12. Kovács i. m. 1934. 72–77.
13. Kovács i. m. 1934. 82.
14. MOL Helytartótanácsi levéltár. Dep. eccl. oecon. bonorum. 1789. fons 50. pos. 43, 53.
15. Daday András: Újabb adatok a régi Balatonfüred történetéhez. Orvostörténeti Közlemények 44. 1968. 117. Az irat lelőhelye ismeretlen.
16. VeML TAL Actorum et correspondentiarum... fasc. III. nr. 307. – MOL Helytartótanácsi levéltár. Dep. eccl. oecon. bonorum. 1794. fons 55. pos. 11.
17. Pl. Marienbadban esős napokon Halbmayr úr kávézójának szalonjában tartották az előadásokat. Kratzmann, Emil: Der Curort Marienbad und seine Umgebungen. 5. gänzlich umgearbeitete Aufl. Prag, 1862. 286.
18. Pannonhalmi Bencés Főapátság Levéltára. Acta archiabbatiae. fasc. 17. litt. v.
19. Magyar Színművészeti Lexikon 1994. i. m. Balatonfüred színészete szócikk.
20. Magyar Színművészeti Lexikon 1929–1931. i. m. 1. k. 97.
21. Pap Gábor: Történetek a' mai időkből. Székes-Fehérvár, 1822. 75–76, 83.
22. VeML TAL Acta abbatiae. capsula 7. nr. 2. 58.
23. Pap i. m. 1822. 75–76.
24. Kerényi Ferenc: A magyar színikritika kezdetei 1790–1837. I. Budapest. 2000. 105.
25. Magyar Színművészeti Lexikon 1994. i. m.
26. Zala Megyei Levéltár (ZML). Zala vármegye közgyűlési iratai, 1830. augusztus 9. 2415. sz.
27. ZML Zala vármegye közgyűlési iratai, 1836. május 2. 870. sz.
28. Sörös Pongrácz: A tihanyi apátság története. Budapest, 1911. 2. k. 510.
29. VeML TAL Actorum et correspondentiarum... fasc. VII. nr. 810–813.